

บทที่ 5

สรุปอภิปรายผล แนะนำข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มี วัตถุประสงค์หลัก 2 ข้อ ได้แก่ ศึกษากายนอกและภายใน ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชนชาวเขา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายใน ชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการอพยพชาวเขา ในบทนี้ผู้วิจัยขอแบ่งการนำเสนอเป็น 3 หัวข้อ คือ

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.2 อภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดขอบเขตการศึกษาวิจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมภายในชุมชน อันเนื่องมาจากโครงการอพยพชาวเขา ภายในชุมชนอันเนื่องมาจาก โครงการอพยพชาวเขาหลังจากอพยพ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ชุมชนบ้านวังใหม่ ตำบล ร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง โดยมีเหตุผลในการคัดเลือกพื้นที่เพื่อทำการวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนบ้านวังใหม่เป็นชุมชนชาวเขาที่ถูกอพยพมาจากอุทยานแห่งชาติดอยหลวงในปี พ.ศ 2537 ขนาดของชุมชนไม่ใหญ่เกินไปและเป็นชุมชนที่กระจุกกระจายมีขนาดครัวเรือนประมาณ 168 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 983 คน เป็นชาย 516 คน เป็นหญิง 469 คน

5.1.1 บริบทพื้นที่ศึกษา

ประชาชนชาวเขาภายในหมู่บ้านวังใหม่ก่อนการอพยพ ได้อาศัยอยู่ในเขต อำเภอแม่ใจ อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย และอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่ใน เขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวง ประกาศเมื่อเดือน เมษายน 2533 เป็นเขตต้นน้ำแม่วัง อยู่ในพื้นที่ ลุ่มน้ำชั้น 2 ระดับความสูงประมาณ 1,150 เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ประชากรส่วนใหญ่เป็น ชาวเขาเผ่าเย้าหรือ เมี่ยน จากการสำรวจปี พ.ศ. 2535 มีจำนวนครัวเรือน 214 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 1,421 คน มีครอบครัวที่ดินและฐานะยากจนเนื่องจากมีที่ดินทำกินน้อยและ

ได้มีการส่งลูกสาวไปเป็นโสเภณีประมาณ 30 หลังคาเรือน การใช้ที่ดินของชาวบ้านได้หันมาปลูกกาแฟ หลังจากได้รับการส่งเสริมจากโครงการไทย - นอร์เวย์ เพื่อลดพื้นที่การปลูกฝิ่น แต่เนื่องจากพื้นที่ของโครงการอยู่ในเขตพื้นที่เตรียมประกาศจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติดอยหลวง จึงถูกกรมป่าไม้สั่งหยุดดำเนินการและออกจากพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยหลวง ในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2533 โครงการพัฒนาที่สูงไทย - นอร์เวย์ ได้หยุดดำเนินการและออกจากพื้นที่ และได้ทำหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อแจ้งให้ทราบและเสนอให้พิจารณาแนวทางการแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานของโครงการพัฒนาที่สูงไทย-นอร์เวย์ ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยหลวง ตามมติ ครม. เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2532 อนุมัติให้มีการดำเนินงานจัดการอพยพชาวบ้าน 8 หมู่บ้านโดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ การแก้ไขปัญหาชาวเขา และการปลูกยาเสพติด งบประมาณการดำเนินการ ได้เสนองบประมาณในการดำเนินอพยพ การจ่ายค่าชดเชย การรื้อถอน และการสร้างชุมชนใหม่ จำนวน 197 ล้านบาท แต่คณะรัฐมนตรีอนุมัติ งบประมาณเพียง 40 ล้านบาท

5.1.2 การจัดการพื้นที่รองรับภายหลังการอพยพชาวเขา

พื้นที่รองรับชาวเขาตั้งอยู่บริเวณบ้านวังใหม่ หมู่ที่ 12 ตำบลรองเคาะ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง ในปัจจุบันได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินป่าสงวนแห่งชาติให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกาเล่ม 111 ตอนที่ 16ก ลงวันที่ 18 พฤษภาคม 2537 อยู่ในระหว่างแผนที่ 4946-4 บริเวณหลักกิโลเมตรที่ 75 - 80 มีทางหลวงจังหวัดหมายเลข 1035 สายลำปาง - วังเหนือ ผ่านจึงทำให้ทางคมนาคมจากพื้นที่รองรับกับจังหวัดลำปาง ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบ สลับภูเขาเตี้ย ๆ มีความสูงจากระดับน้ำทะเล ประมาณ 400 เมตร มีลำน้ำแม่สุกไหลผ่านกลางพื้นที่ สภาพป่าไม้เดิมเป็นป่าเบญจพรรณ ปัจจุบันมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม ลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายและดินลูกรังมีหินกรวดกระจายกระจายโดยทั่วไป ไม่มีความเหมาะสมของพื้นที่ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีอ่างเก็บน้ำแม่สุก ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติความจุประมาณ 1 ล้านลูกบาศก์เมตร สามารถนำน้ำไปใช้เพื่อการเกษตรและอุปโภค-บริโภคได้เป็นบางบริเวณพื้นที่แต่ฤดูแล้งจะขาดแคลนน้ำ พื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,000 ไร่ บริเวณพื้นที่รัฐบาลจัดสรรให้ชาวเขาติดถนนสาย 1035 จากอำเภอลำปางไป จังหวัดลำปาง

1) ลักษณะประชากร

เดิมชาวเขาเผ่าเย้า ลัวะ ลีซอ อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แม่ส้าน - ผาแดง จำนวน 8 หมู่บ้าน ในพื้นที่บริเวณภูเขาสูงรอยต่อ 3 จังหวัด คือจังหวัดลำปาง พะเยา เชียงราย ระยะเวลาตั้งบ้านเรือนมานานกว่า 30 ปี

2) ลักษณะการจัดสรรที่ดินหมู่บ้านวังใหม่

สภาพพื้นที่อยู่อาศัยมีการจัดสรรแบ่งแปลงที่ดินเป็นแปลง ๆ สำหรับปลูกบ้าน ปลูกพืชผัก โดยมีถนนผ่านในบริเวณพื้นที่รองรับมีโรงเรียน ในด้านฝั่งขวาของพื้นที่มีลำห้วยสายเล็ก ๆ ไหลผ่านหมู่บ้านกลุ่มชาว บ้านอพยพเผ่าเย้า บางส่วนกับชาวลัวะ ใช้น้ำจากลำน้ำนี้ สภาพดินในพื้นที่อยู่อาศัยเป็นดินลูกรังไม่สามารถปลูกผักสวนครัวได้และปลูกต้นไม้ยืนต้นได้ในฤดูแล้งขาดแคลนน้ำในการอุปโภค - บริโภค

สภาพพื้นที่ทำกินรัฐได้จัดแบ่งแปลงจัดสรรที่ดินให้ครอบครัวละ 10 ไร่ โดยจัดพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมให้ ซึ่งจากการสังเกต พบว่าพื้นที่ยังมีสภาพป่าที่ใช้ได้ดี โดยจะยังมีไม้ป่าจำพวก ไม้ดิ่งไม้แฉะ ขึ้นอยู่และมีหญ้าขึ้นปกคลุมไปทั่วพื้นที่ดินยังคงมีสภาพเป็นพื้นที่ลาดไม่มาก จนถึงลาดชันมาก ๆ มีลำห้วยเล็ก ๆ ตามร่องเขา แต่ก็มีน้ำไม่มาก บางพื้นที่ชาวบ้านได้เพาะปลูกไปบ้างแล้วแต่ไม่มาก การแบ่งพื้นที่ทำกินโดยการจับสลาก เมื่อพบว่าไม่สามารถทำกินได้ก็จับสลากใหม่ ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเย้ากล่าวว่ในครั้งแรกได้มีการจับสลาก 2 ครั้ง ส่วนผู้อพยพลงมาครั้งหลัง คือ เผ่าลีซอและลัวะ จึงมักได้ที่ดินในแปลงที่ไม่สามารถที่จะทำกินได้เป็นส่วนใหญ่

3) อาชีพและรายได้

อาชีพและรายได้ ส่วนใหญ่ได้จากผู้ชายรับจ้างทำงานตามหมู่บ้านใกล้เคียงเป็น แรงงานรับจ้างทำงานในหมู่บ้านตนเอง อาชีพเผาถ่าน รับจ้างทำงานในเมือง ซึ่งประกอบอาชีพเช่น กรรมกรก่อสร้าง ขายน้้ำเต้าหู้ เดินทางไปขายแรงงานต่างประเทศ สำหรับผู้หญิงรับจ้างปักผ้าโดยเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์เป็นผู้ติดต่อประสานให้ ราคาของงาน 1 ชิ้นละประมาณ 4,000 บาท ใช้เวลาในการปักผ้า 8 - 12 เดือน และการรับจ้างทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งแม่บ้านและเด็กสาววัยรุ่น ทำงานในบิ๊ม น้ำมัน พนักงานเสิร์ฟ และขายบริการทางเพศ

4) การศึกษา

บ้านวังใหม่มีโรงเรียนอยู่ 1 แห่ง มีครูจำนวน 9 คน มีจำนวนนักเรียนทั้งหมด 200 กว่าคน มีชั้นเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาลจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เด็กบางคนก็ได้เรียนเดินทางไปเรียนต่อระดับชั้นมัธยมในอำเภอ และจังหวัดบ้าง สำหรับเด็กที่มีฐานะยากจนผู้ช่วยบวชเรียนบ้าง บางคนไม่สามารถจะเรียนต่อได้เพราะต้องออกมาช่วยพ่อแม่ ทำไร่ ทำสวน บางคนต้องออกจากบ้านไปเพื่อหางานทำ แต่ที่ได้สังเกตเห็นส่วนมาก ๆ ไม่มีโอกาสเรียนชั้นสูง

ได้แค่ ม.3 เป็นส่วนใหญ่ ส่วนหนึ่งก็มาจากฐานะทางครอบครัวยากจนไม่สามารถที่จะส่งเรียนต่อในชั้นสูงได้

5) เอกลักษณ์วัฒนธรรม

เนื่องจากหน่วยงานราชการได้อพยพลงมาอยู่ร่วมกัน จึงทำให้มีชาวเขาหลายเผ่ามาอยู่รวมกัน อาทิ เช่น ชาวเขาเผ่าเย้า ลีซอ ลัวะ มูเซอ จีนฮ่อเป็นบางส่วน ซึ่งแต่ละเผ่ามีเอกลักษณ์ประจำเผ่าชาวเขาเผ่าเย้ามีภาษาเป็นของตัวเอง และมีเครื่องแต่งกาย มีขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง ส่วนชาวเขาเผ่าลีซอ มีภาษาเครื่องแต่งกาย และมีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมเป็นของตัวเอง และชาวเขาเผ่าลัวะ มีภาษาพูดขนบธรรมเนียมเป็นของตัวเอง เช่นเดียวกัน แต่ชาวลัวะแต่งกายเหมือนกับคนพื้นราบทั่วไปนิยมใช้ผ้าซิ่น(ผู้หญิง) เป็นส่วนใหญ่ แล้วมีผ้าโพกหัว โดยเฉพาะคนเผ่าคนแก่ นอกจากนั้นการแต่งกายเหมือนกับไทยใหญ่ มีความเข้าใจในทางพุทธศาสนามากกว่าชาวเขาเผ่าเย้าและชาวเขาเผ่าลีซอ

ผลจากการศึกษาการเปลี่ยนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ปัจจัยภายนอกถือว่าเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว โดยเฉพาะปัจจัยสภาพแวดล้อมที่ถูกกำหนดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้ามาจัดการหรือจัดระเบียบชุมชนบ้านวังใหม่ ดังนี้

5.1.3 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงการอพยพและมีผลต่อคุณภาพชีวิต

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงการอพยพและมีผลต่อคุณภาพชีวิตในด้านสุขภาพนั้น ผลปรากฏว่า ในปัจจุบันชาวบ้านได้รับการดูแลรักษาสุขภาพและเข้าถึงบริการของรัฐได้มากกว่าอดีตก่อนการอพยพ ในด้านการศึกษาบุตรหลานทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและมีทางเลือกในการศึกษามากขึ้น มีการส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองลำปางและจังหวัดเชียงใหม่ สำหรับรายได้และรายจ่ายนั้นชาวบ้านมีรายจ่ายมากขึ้น ได้แก่ ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าใช้จ่ายบุตรหลานที่เรียน สำหรับรายได้ภายในครอบครัวส่วนใหญ่ได้จากคนหนุ่ม คนสาวเดินทางออกไปทำงานต่างถิ่น ค่าขาย รับจ้างทั่วไปและออกไปขายบริการทางเพศ นอกจากนั้นด้านอาชีพพบว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพส่วนใหญ่คือยังมีอาชีพทำการเกษตรและมีช่องว่างงานมาก และยังคงขาดอาชีพเสริมรายได้รองรับ ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านที่อยู่อาศัยพบว่า ชาวบ้านปลูกบ้านถาวรเป็นส่วนใหญ่ และไม่คิดอพยพเร่ร่อนออกไปไหนอีก ซึ่งต่างจากอดีตที่พร้อมเคลื่อนย้ายครอบครัวตลอดเวลา และการเปลี่ยนแปลงด้านอาหารการกิน ภายหลังจากการอพยพชาวบ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง โดยนิยมกินอาหารแบบคนเมืองมากขึ้น และแหล่งอาหารตามธรรมชาติ มีไม่เพียงพอต่อการบริโภคของชุมชน

5.1.4 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงการอพยพและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม

การเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดิน สาเหตุสำคัญเนื่องมาจากที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ไม่สามารถปลูกข้าวได้และการปลูกแบบซ้ำที่เดิมทำให้ต้องใช้ยาและสารเคมีมากกว่าเดิม ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านแหล่งน้ำมีไม่เพียงพอต่อการอุปโภค-บริโภค ไม่สะอาดและพื้นที่กักเก็บแหล่งน้ำเกิดการตกตะกอนของดิน ตลอดจนไม่มีแหล่งน้ำทำการเกษตร ทำให้มีผลกระทบต่อด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ที่ดิน นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน ส่วนใหญ่ มีการปรับสภาพของป่าที่เป็นพื้นที่ลาดชันเป็นถนนเกิดการพังทลายของหน้าดินทำให้ การพังทลายของดินไหลบ่าลงสู่ที่ราบลุ่มแหล่งน้ำตามธรรมชาติต้นเงิน สำหรับการพัฒนา ป่าไม้ เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยได้มีการนำพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติมาปรับเป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าธรรมชาติ นอกจากนี้ยังพบว่าสาเหตุของพื้นที่จัดสรรไม่สามารถทำการเกษตรได้ ก่อให้เกิดมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าแห่งใหม่ในบริเวณข้างเคียงเพิ่มมากขึ้น

5.1.5 ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชน

เนื่องจากชุมชนบ้านวังใหม่ได้จัดตั้งขึ้นจากการรองรับโครงการอพยพชาวเขาในช่วงระยะเวลา 7 ปี ที่ผ่านมา ปัจจัยภายนอกที่มีผลผลักดัน ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่พอสรุปได้ 6 ปัจจัย คือ ปัจจัยข่าวสารข้อมูล นโยบายการพัฒนาของรัฐ โครงการอพยพ ปัจจัยเศรษฐกิจ ปัจจัยทางสังคม ปัจจัยทางนิเวศ ข้อมูลข่าวสารส่วนใหญ่ได้รับจากทางราชการมากขึ้น โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่จากศูนย์ส่งเสริมชาวเขา เจ้าหน้าที่จากอำเภอ ที่เข้ามาส่งเสริมอาชีพในหมู่บ้านทำให้รับรู้ข้อมูลข่าวสารตลอดเวลา ในบางครั้งก็ได้รับจากสื่อ โทรทัศน์ วิทยุ เช่น เรื่องราคาน้ำมัน ราคาปุ๋ย ราคายาฆ่าหญ้า บางส่วนก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย นายตั้งสารกล่าว ว่า ข้อมูลข่าวสารปัจจุบันถือว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิต ของชาวเขาภายหลังจากอพยพอย่างมาก

สรุปได้ว่า “สื่อ” ที่ชาวบ้านได้รับในปัจจุบันส่วนใหญ่ได้รับจากสื่อโทรทัศน์ ซึ่งชาวบ้านถือว่ามีผลทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารกว้างขวาง รวดเร็ว น่าเชื่อถือ เช่น ข่าวรัฐบาล ข่าวความเคลื่อนไหว ข่าวการเลือกตั้ง นอกจากนั้น ปัจจัยโครงการอพยพเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้ชาวเขาที่อพยพลงมาอยู่ในพื้นที่จัดสรรให้ตั้งหมู่บ้านวังใหม่ ต้องประสบความเดือนร้อน เหตุผลอันเนื่องมาจากขาดการเตรียมความพร้อมทั้งทางด้าน บุคคล ครอบครัวย ชุมชน สังคม และระบบผลิตในพื้นที่รองรับ

5.1.6 ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชน

ปัจจัยภายในที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้มี 4 ปัจจัยประกอบด้วย การเรียนรู้ การปรับตัว ทักษะคิด วิเคราะห์และตัดสินใจของคนในชุมชน ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ ในที่นี้ผู้วิจัยถือว่าการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคิดและความเชื่อของชาวบ้าน และชุมชนเป็นขบวนการต่อเนื่อง ผ่านตัวแปรด้านเวลา วิธีการเรียนรู้ วิธีการถ่ายทอด และการปรับตัวของบุคคล สิ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนประการแรก คือ วิธีการเรียนรู้ของชุมชนจากแบบดั้งเดิมเป็นแบบใหม่ หรือวิธีการผสมผสานกันระหว่างวิธีการเรียนรู้แบบเก่าและแบบใหม่ อย่างเช่น ปัจจุบันประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ยังคงปฏิบัติอยู่ เหมือนเดิม ได้แก่ งานขึ้นปีใหม่ พิธีไหว้บรรพบุรุษ ตลอดจนการเซ่นไหว้ ผีตะปุงเมี้ยน (ผีประจำหมู่บ้าน) ก็ยังไหว้เหมือนเดิม โดยหมอมผีหมู่บ้านได้เลือกป่าบริเวณข้างโรงเรียนเป็นที่อาศัยของผีประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านยังไหว้กันเหมือนเดิม และความเชื่อเกี่ยวกับผีต่าง ๆ ได้แก่ การไหว้ผีประจำตระกูล(ผีบ้าน) ทุกครอบครัวจะต้องมาร่วมกันไหว้ หากใครขาดก็ต้องมีคนทำแทน การปลูกข้าวก็ต้องไหว้ฟ้าไหว้ดิน เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ให้สัตว์ร้ายมาทำลายพืชผล สำหรับพิธีกรรมยังทำเหมือนเดิมทุกอย่าง

5.2 อภิปรายผล

ความหมายของการเปลี่ยนแปลง คือการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะคิด ความรู้และความพึงพอใจของบุคคล อันเป็นผลจากการเรียนรู้ร่วมกันของบุคคลภายในชุมชน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมและระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม โดยมีปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในเป็นตัวผลักดัน นอกจากนี้ยังมีปัจจัยองค์ประกอบอีกหลายประการ เช่น การค้นพบองค์ความรู้ใหม่ ๆ การประดิษฐ์คิดค้นที่เป็นนวัตกรรมที่สนองความต้องการของคนในชุมชน การกระจายเผยแพร่ความคิดและการถ่ายทอดพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเมืองไปสังคมชนบท

สำหรับการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนจะเป็นไปได้มากหรือน้อยประการใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกมีพลังผลักดันมากน้อยแค่ไหน ปัจจัยภายใน ได้แก่ การเรียนรู้ การปรับตัว ทักษะคิด วิเคราะห์และตัดสินใจ ระบบความเชื่อ ค่านิยม ระบบเครือข่าย ประสบการณ์และความต้องการของบุคคล ตลอดจนกระบวนการแลกเปลี่ยนและแพร่ขยายความคิดเห็นระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ข่าวสารข้อมูล โครงการอพยพ รูปแบบการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศ ผลกระทบที่เกิดจากการกระทำจากภายนอกชุมชนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านคุณภาพชีวิตและด้านสิ่งแวดล้อม ตัวแปรสำคัญของกระบวนการ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชนหมู่บ้านอพยพ ชาวเขาบ้านวังใหม่ ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้ในการวิเคราะห์ พบว่ากลยุทธ์วิธีการและเป้าหมายสำคัญของโครงการอพยพ มีความสอดคล้องกับแนวทางหนึ่งที่สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536:98-99) ได้หยิบยกมาพิจารณาตัวแปรสำคัญในการกำหนดยุทธวิธีและเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน คือ "ตัวแปร" ทางด้านนิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชน และการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน" ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านวังใหม่ อันเนื่องจากเป็นพื้นที่โครงการอพยพ เจ้าหน้าที่ของรัฐได้เข้าไปดำเนินการพัฒนาชุมชน มีบุคคลอยู่ 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือกลุ่มผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นแกนกลางในการเปลี่ยนแปลงของแต่ละชนเผ่า กลุ่มประชาชนผู้ดำเนินการตามหรือสอดคล้องตามผู้นำและกลุ่มทั้งผู้นำและประชาชนที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับ 2 กลุ่มแรกที่มีมักจะก่อให้เกิดความขัดแย้งในระยะต้นโครงการอพยพเป็นสำคัญ และรูปแบบการพัฒนาหมู่บ้านจัดสรรที่ดินตามแบบของรัฐ ได้จัดกิจกรรมเพื่อเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลทั้งด้านทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรม ฉะนั้นการวิจัยครั้งนี้ได้มุ่งเน้นความสัมพันธ์ของบุคคลภายในชุมชนและอัตราของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ที่ได้เปลี่ยนแปลงไปนอกจากนั้นพบว่า ปัจจัยด้านข่าวสารและแหล่งการเรียนรู้จากภายนอกกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ ตลอดจนการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ได้แก่ เส้นทางคมนาคมวิธีการติดตามต่อคมนาคม โรงเรียน ไฟฟ้า สิ่งอำนวยความสะดวก และการตลาดย่อมมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งลักษณะการเปลี่ยนแปลงและอัตราความการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ยังได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในประเด็นของปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการเรียนรู้แบบดั้งเดิมที่อาศัยการกล่อมเกล่าบอกเล่าโครงสร้างและพิธีกรรมทางวัฒนธรรม ประสบการณ์ชีวิต การประกอบอาชีพ ซึ่งผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดมักจะเป็นสมาชิกที่มีความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิอยู่ในชุมชนเดียวกัน ส่วนปัจจัยจากภายนอกเป็นกระบวนการเรียนรู้ในแบบใหม่ ที่มักจะมีการจัดขึ้นโดยบุคคลภายนอกหรือแม้แต่จัดขึ้นโดยบุคคลภายในชุมชน แต่ก็ จะได้รับการฝึกอบรมหรือเลือกสรรและจัดตั้งโดยบุคคลหน่วยงานภายนอกโดยมีเนื้อหาที่สอดคล้อง (Interventions) เข้ามาในกระบวนการถ่ายทอดนั้น แตกต่างกันไปทั้งต่างไปจากเรื่องราวปกติวิสัยในชุมชนและต่างกันไปตามแต่องค์กรใดจะมีเป้าหมายเช่นไร ในกรณีของโครงการอพยพชาวเขา ก็จะมีเป้าหมายเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของรัฐแลกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความตระหนักว่าสิ่ง

นั้นเป็นปัญหาและความต้องการของประชาชน สอดคล้องกับการศึกษาของซูชาติ เหลียมวานิช (2537:144) ได้ยกตัวอย่างของกระบวนการเรียนรู้แบบใหม่ เช่น การจัดให้มีเวทีชาวบ้าน การเสวนา การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมระยะสั้น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และทัศนคติ และได้รับการสนับสนุนแนวความคิดจาก เสรี พงศ์พิศ (2532) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ ในชุมชน คือ ประชาชนที่มีรากฐานอยู่ที่ ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้ และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกระบวนการ ดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่น ช่วยให้คุณและชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์ประกอบที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างของผู้รู้การอบรมสั่งสอนให้บริบทชุมชน วัฒนธรรม ที่เป็นอยู่จริงได้รับการปรับตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามความต้องการและสภาพท้องถิ่นที่สมาชิกชุมชนอาศัยอยู่อย่างไรก็ตามคงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะพัฒนาเกณฑ์ขึ้นมากำหนดว่ารูปแบบการเรียนรู้แบบใดเป็นแบบเก่า และชนิดใดเป็นแบบใหม่ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเวลาและสภาพความเหมาะสม

กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องมาในช่วงโครงการอพยพชาวเขา ในพื้นที่ระหว่าง 3 -7 ปีนั้น สมาชิกชุมชนได้มีการปรับตัวไปสู่การยอมรับว่าได้มีการปรับตัวของชุมชนอย่างมากทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวแปรต่าง ๆ ที่เป็นทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในชุมชน อันเป็นผลของการดำเนินงานโครงการ โครงการอพยพชาวเขา นั้นเป็นลักษณะของการปรับตัวของบุคคลและชุมชน 2 ลักษณะคือ

การปรับตัวด้านการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง โดยเฉพาะวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ต้องอาศัยการหักล้างถางพงและขายพื้นที่ทำกินโดยปราศจากการปกป้องรักษาป่าตามหลักวิชาการแผนใหม่นั้น ได้รับการปรับเปลี่ยนไปสู่ความตระหนักถึงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองที่ต้องมีการอดทนดำเนินชีวิตใหม่รองรับ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการปรับปรุงความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าไม้ตนเองสามารถอยู่ได้ในพื้นที่ดังกล่าวที่สอดคล้องกับทั้งธรรมชาติหลักการของคนที่อยู่ร่วมกับป่าและหลักของทางราชการตามเป้าหมายแบบโครงการ โครงการอพยพชาวเขา

การปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ เมื่อบุคคลได้เรียนรู้จากกันและกันและเรียนรู้จากสถานการณ์ของสิ่งแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงและส่งกระทบผลอย่างรุนแรงต่อภาวะการณ์ของสังคมและสิ่งแวดล้อมแล้วชาวบ้านต่างก็ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของกันและกัน ซึ่งต่างก็ใช้ความอดทนและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เชื่อต่อการปรับตัวทางด้านบทบาทหน้าที่จนในที่สุดคณะกรรมการชุมชน และกรรมการกลุ่มต่าง ๆ ดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ของตนและผลที่ได้รับคือเกิดความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาซึ่งระหว่างกัน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดโครงการอพยพและมีผลต่อคุณภาพชีวิต ด้านสุขภาพ พบว่า ชาวบ้านได้รับการดูแลสุขภาพและเข้าถึงบริการของรัฐได้มากกว่าอดีต ในด้านการศึกษาบุตรหลาน ทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและมีทางเลือกในการศึกษามากขึ้นมีการส่งลูกหลานไปเรียนในเมืองลำปางและจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนรายได้และรายจ่ายนั้นชาวบ้านมีรายจ่ายมากขึ้น โดยเฉพาะค่าน้ำค่าไฟ ค่าใช้จ่ายบุตรหลานที่เรียนส่วนรายได้นั้นลดลง พบว่า ส่วนใหญ่ออกไปทำงานต่างถิ่น โดยเฉพาะค้าขายและรับจ้างและออกไปขายบริการทางเพศและด้านอาชีพพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพนั้นยังเหมือนเดิม ส่วนใหญ่คือยังมีอาชีพทำการเกษตรและมีช่องว่างงานมาก ชาวอาชีพรองรับ ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านที่อยู่อาศัยพบว่า ชาวบ้านปลูกบ้านถาวรเป็นส่วนใหญ่ และไม่คิดเร่ร่อนไปไหนต่างจากอดีตที่พร้อมเคลื่อนย้ายครอบครัวตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงด้านอาหารพบว่าหลังการอพยพชาวบ้านกินอาหารแบบคนเมืองมากขึ้น แหล่งอาหารไม่เพียงพอสอดต่อการบริโภคของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากโครงการอพยพต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ที่ดิน พบว่า ที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ไม่สามารถปลูกข้าวได้ และการปลูกแบบซ้ำที่เดิมทำให้ต้องใช้ยาและสารเคมีมากกว่าเดิม ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านแหล่งน้ำ พบว่า แหล่งน้ำไม่เพียงพอสอดต่อการอุปโภค - บริโภค ขาดความสะอาดและพื้นที่กักเก็บแหล่งน้ำเกิดการตกตะกอนของดิน ตลอดจนไม่มีแหล่งน้ำทำการเกษตรได้ต้องรอฤดูฝนทำให้มีผลกระทบต่อด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ ในส่วนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน พบว่ามีการล่าสภาพป่ามาปรับเป็นถนนเกิดการพังทลายของหน้าดินทำให้ภูมิทัศน์ไม่สวยงาม ด้านป่าไม้พบว่า มีการนำสภาพป่าสงวนมาปรับเป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ข้างเคียงเพิ่มขึ้น

นอกจากนั้นผลจากการศึกษาของผู้วิจัยในการศึกษาเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการอพยพพวกเขาและปัจเจกภายนอกภายในที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชนอพยพพวกเขาบ้านวังใหม่ข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คือ

ปัจเจกภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมภายในชุมชน ได้แก่ด้านข้อมูลข่าวสารนั้นทำให้ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลตลอดเวลา โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เช่น ราคา น้ำมัน ราคาปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ตลอดจนข่าวสารของทางราชการ นอกจากนี้ตัวโครงการอพยพทำให้ชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิมโดยเฉพาะเรื่องการทำมาหากิน ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วมในโครงการและรูปแบบการพัฒนาส่วนใหญ่จะดำเนินการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน และไม่ตรงตามต้องการของชาวบ้านมีแต่นโยบายส่วนในด้านเศรษฐกิจนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่มีรายได้ต่ำกว่าที่เดิม และด้าน

สังคมความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านยังไปมาหาสู่กันเหมือนเดิมโดยเฉพาะญาติพี่น้องและเริ่มออกไปสัมพันธ์กับชุมชนข้างเคียงมากขึ้น

ปัจจัยภายในที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมภายในในชุมชน ได้แก่ ด้านการเรียนรู้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเรียนรู้ด้วยตัวเอง โดยการสังเกตและการจำจากการไปรับจ้างคน ฟันรามี เช่น การทำนา นอกจากนี้ได้เรียนรู้จากเพื่อนรอบข้างและจากหน่วยงานราชการเข้ามาอบรมส่งเสริม เช่น การฉีดวัคซีนสัตว์ ส่วนการปรับตัวนั้นต้องใช้เวลาในการปรับตัวยาวนาน บางคนไม่สามารถปรับตัวได้ก็ขายที่แล้วอพยพไปอยู่ที่อื่น ส่วนวัฒนธรรมชนเผ่าในในเรื่องความเชื่อ ส่วนใหญ่ยังไม่เปลี่ยนแปลง เช่น การไหว้ผีบรรพบุรุษ การไหว้ผีประจำหมู่บ้านหรือการไหว้ขอพรธรรมชาติ คุ่มครองดูแลผลผลิต บางส่วนที่เปลี่ยนไป เช่น กฎข้อห้ามเช่นการลักขโมย และการห้ามขบวณศพ ผ่านหมู่บ้านได้ถูกยกเลิกไปส่วนค่านิยมนี้เปลี่ยนไป โดยเฉพาะการแต่งกายคนสูงอายุยังแต่งกายเหมือนเดิม ส่วนเด็กและคนหนุ่มสาวนี้แต่งกายแบบคนเมืองมากขึ้นยกเว้นงานแต่งงาน

ผลการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษา โสภะ ชูพิบูลชัย (2522:40) ได้แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมที่มีอยู่การเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนประกอบหรือสัมพันธ์ภายในสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ เกิดจากการพัฒนาด้านวัตถุ คือ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว มีการผลิตเครื่องมือเครื่องจักรใหม่ ๆ ขึ้นและผลจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการนี้ทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเดิมมุ่งทางเกษตรกรรมมาทำงานด้านอุตสาหกรรมมากขึ้น และเกิดจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่ยึดถืออยู่เดิมคือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เห็นใจซึ่งกันและกัน มาเป็นตัวใครตัวมัน ใครดีใครอยู่ ผลการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่เคยยึดถือกันมาทำให้กลายเป็นคนใจแคบเห็นแก่ตัวและเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางครอบครัวจากครอบครัวที่อยู่ร่วมกันทั้งบิดา มารดา นุ้ยย่า กลายมาเป็นครอบครัวสมัยใหม่ที่มีเฉพาะพ่อแม่ลูกและจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางครอบครัว ผลทำให้ความอบอุ่นและความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว ในรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นความเหินห่าง ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากค่านิยมข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปอีกระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลง ในระบบโครงสร้างและหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคมในการติดต่อการกระทำระหว่างมนุษย์ หรือกลุ่มของสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาจจะเป็นไปในทางที่ดีขึ้นหรือเลวลงก็ได้

นอกจากนั้นผลการศึกษาของ มนัส สุวรรณ และคณะ (2534:156) เรื่องความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนืออันเนื่องมาจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐและเอกชน กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มีผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวคือ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลดีต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในภาคเหนือเป็นจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาการปรับตัวของคนบางกลุ่ม ซึ่งเป็นเรื่องปกติของการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าความพยายามในการพัฒนา ในอดีตจะสามารถช่วยแก้ปัญหาพื้นฐานบางประการของประชาชน ในภาคเหนือได้ แต่ก็ยังปัญหาหลายด้านที่จำเป็นต้องพิจารณาแก้ไขกันอีกต่อไปดังนั้น ในการวิจัยเรื่องนี้ มนัสและคณะ จึงได้มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับนโยบายและมาตรการในเรื่องประเพณีและวัฒนธรรม คือ การอพยพโยกย้ายของกลุ่มต่าง ๆ จะมีมากขึ้นในอนาคตเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อาศัยอยู่แต่เดิมกับผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่ จึงควรมีการจัดตั้งสถาบันหรือองค์กร ใหม่ ๆ เพื่อควบคุมดูแลและสนับสนุนเพื่อให้ทุกฝ่ายอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นย่อมส่งผลกระทบต่อประเพณีและวัฒนธรรมบางอย่างของท้องถิ่น จึงควรมีมาตรการอนุรักษ์และการปรับเปลี่ยนที่เหมาะสมเพื่อเป็นหลักในการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งผลการศึกษาสอดคล้องกับ อนุรักษ์ ปัญญาบุญวัฒน์ (2539) อธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) กล่าวว่าเป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชน ให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุนิยมจนลืมการพิจารณาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานกลมกลืนไป กับการพัฒนาบำรุงรักษาสภาวะแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาทั้งหลายก็ไม่ควรวิตกกังวลเอนเอียงไปกับการอนุรักษ์ภาวะแวดล้อมหรือวัฒนธรรมมากเกินไปจนทำให้การพัฒนาต้องชะงักงันและจะต้องตระหนักถึงการพึ่งพากันระหว่างสังคมและนิเวศวิทยา และ การศึกษาของ ศิริลักษณ์ ตนะวิชัย (2534 : 60) สอดคล้องกับแนวคิดข้างต้นคือพื้นที่ภาคเหนือตอนบนเป็นสังคมเกษตรมีวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของประชาชนเป็นเฉพาะที่ต่างจากภูมิภาคอื่น ๆ ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการศึกษาในพื้นที่ที่ยังเปลี่ยนแปลงไปด้วยความรวดเร็ว

5.3 ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากผลการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในชุมชนอันเนื่องมาจากโครงการอพยพชาวเขา ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกภายในเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากโครงการอพยพชาวเขาผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

- 1) การจัดทำโครงการอพยพชาวเขา ควรมีการวางแผนจากล่างขึ้นสู่บน และให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดการวางแผนทุกขั้นตอน เพื่อเตรียมความพร้อมในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน
- 2) การดำเนินการอพยพ จะต้องมีความพร้อมทั้งงบประมาณ บุคลากร และผู้ถูกอพยพ ตลอดจนหน่วยงานที่รับผิดชอบหลังการอพยพ
- 3) หลังการอพยพควรมีการประเมินผลร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบและผู้ถูกอพยพ เพื่อรับทราบปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการอพยพ
- 4) การดำเนินการอพยพจะต้องมีการศึกษาพื้นที่รองรับอย่างรอบคอบและจริงจัง เพราะถือเป็นปัจจัยหลักของชุมชน

5.4 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

- 1) ควรจะได้มีการศึกษาผู้ถูกอพยพ ที่ออกไปขายแรงงานนอกพื้นที่เป็นจำนวนมากว่าอะไรเป็นเหตุผลให้ต้องออกไปขายแรงงานภายนอกชุมชน
- 2) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบโครงการอพยพที่เกิดขึ้นว่าอะไรนำไปสู่ความสำเร็จและอะไรเป็นสาเหตุของความล้มเหลวของโครงการ